

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language
and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from
prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

E d i t o r

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

У р е д н и к

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

.

БЕОГРАД 2018

САДРЖАЈ

Обележавање Андрићевог јубилеја.....	11
Маја Гојковић, председница Народне скупштине Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Беседе Иве Андрића</i>	17
Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	21
Академик Миро Вуксановић, <i>Андрићеви сусрећи са речима</i>	25
Живојин С. Станојчић, <i>Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику</i>	33
Živojin S. Stanojčić, <i>Andrić's language expression – in the light of the contemporary theoretical stances on the serbian literary language</i>	48
Злата Бојовић, <i>Андрићево поимање Старог Дубровника</i> <i>Дубровачка хроника</i>	49
Zlata Bojović, <i>Ivo Andrić's idea of old Ragusa</i> <i>Ragusan Chronicle</i>	55
Славко Гордић, <i>Тема зла у Андрићевом делу</i>	57
Slavko Gordić, <i>Theme of evil in the work of Ivo Andrić</i>	66
Михајло Пантић, <i>Поезија Иве Андрића</i>	67
Mihajlo Pantić, <i>Die Lyrik von Ivo Andrić</i>	79

Стојанка Милановић, <i>Елементи њојетике модернизма у лирској ѡрози</i> <i>Иве Андрића</i>	81
Stojanka Milanović, <i>The elements of modernist poetry in poetic prose</i> <i>of Ivo Andrić</i>	95
Милан С. Потребих, <i>Трајом Андрићеве сћваралачке еволуције у раној</i> <i>лирици и збиркама ѡсама у ѡрози Ex Ponto и Немири</i>	97
Milan S. Potrebić, <i>Tracking Ivo Andrić's poetical evolution in early poems</i> <i>and collections of prose poetry Ex Ponto and Nemiri</i>	114
Биљана Ђорђевић Мироња, <i>Дневник Иве Андрића</i>	115
Biljana Đorđević Mironja, <i>Ivo Andrić's diary</i>	128
Слађана Јаћимовић, <i>Пишчева модерност и критичарски хоризонт</i> <i>очекивања – збирка Лица Иве Андрића</i>	129
Slađana Jaćimović, <i>Writer's modernity and critical horizon of Expectations –</i> <i>collection The Faces by Ivo Andrić</i>	140
Лидија Томић, <i>Знакови поред пута – ѡућ кроз знакове Андрићевой</i> <i>сћваралачке</i>	141
Lidija Tomić, <i>Andrić's Signs by the roadside – road through the signs</i>	153
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић, <i>Знакови на ойасном ѡућу – крайки</i> <i>јоворни изрази усменој јорекла у Знаковима поред пута</i> <i>Иве Андрића: засћућљеност и функција</i>	155
Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović, <i>Signs by the dangerous road:</i> <i>spoken phrases of verbal origin in Ivo Andrić's Signs by</i> <i>the roadside: representation and function</i>	173
Бошко Ј. Сувајџић, Александра П. Бјелић, <i>Фолклорни елементи</i> <i>у ѡроцу обликовања Проклете авлије Иве Андрића</i>	175
Boško J. Suvajdžić, Aleksandra P. Bjelić, <i>Folk elements in the process</i> <i>of creating the Damned yard by Ivo Andrić</i>	190
Данијела М. Поповић Николић, <i>„Олујаци“ Иве Андрића –</i> <i>о ѡрадиционалном доживљају оностраной и неким елементима</i> <i>фолклорной модела удаје на далеко</i>	191
Danijela M. Popović Nikolić, <i>“Olujaci” by Ivo Andrić</i> <i>and the tradition notions about other world and folklore</i> <i>model of getting married far away</i>	205
Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Ткачка ѡерминологија и ѡена симболика у</i> <i>ѡумачењу Андрићевой дјела</i>	207
Jelenka J. Pandurević, <i>Weaving terminology and its symbolism</i> <i>in interpretation of Andrić's work</i>	223

Данијела Петковић, <i>Фолклорна подлога ликова Андрићевих приповедака</i>	225
Danijela Petković, <i>The folklore base of the characters in Andrić's stories</i>	239
Нина Марковић, <i>Ђавоља работа у људском свету (демонско-хтонски слој фолклорне традиције у прози Иве Андрића)</i>	241
Nina Marković, <i>Devil's work in human world (demonic and chthonic layer of folklore tradition in prose by Ivo Andrić)</i>	257
Лидија Д. Делић, <i>Има ли основа да се за Андрићево приповедање веже термин формулативности?</i>	259
Lidija D. Delić, <i>Is there any basis to associate the term formulaity with Ivo Andrić's narration?</i>	269
Снежана Д. Самарџија, <i>У причању је спас (Андрићев однос према усменом стваралаштву)</i>	271
Snežana D. Samardžija, <i>In talking lies salvation (Andrić's relation towards oral art)</i>	286
Радивоје Б. Микић, <i>Морфолошке карактеристике Куће на осами</i>	287
Radivoje B. Mikić <i>Morphological characteristics of The House on its own</i>	301
Марко Недић, <i>Андрићева Кућа на осами као модел приповедачког венца у новој српској књижевности</i>	303
Marko Nedić, <i>Andrić's The house on its own as a model of narrative wedge in modern serbian literature</i>	314
Милица Кецојевић, <i>Кућа на осами као приповедни циклус</i>	315
Milica Kecojević, <i>Ivo Andrić: The house on its own as a narrative cycle</i>	330
Зорица Несторовић, <i>Грађа у збирци приповедака Иве Андрића из 1931. године</i>	331
Zorica Nestorović, <i>Structure in the collection of Ivo Andrić's short stories from 1931</i>	343
Драгана Грбић, <i>Приповеке Иве Андрића у Српском књижевном гласнику</i>	345
Dragana Grbić, <i>Ivo Andrić's short stories in Srpski književni glasnik</i>	365
Милан Алексић, <i>Андрићева прва збирка приповедака – одабир и композиција</i>	367
Milan Aleksić, <i>Andrić's first collection of narratives – selection and composition</i>	381

Марија Благојевић, <i>Рукописна праћа иривоједака Иве Андрића – реконструкција Нових приповедака</i>	383
Marija Blagojević, <i>Materials of Ivo Andrić's stories – the reconstruction of Nove pripovetke</i>	397
Горана Раичевић, <i>Андрићеве ириче о окуиацији: кључ за унуираињу биографију иисца</i>	399
Gorana Raičević, <i>Belgrade war stories by Ivo Andrić: a path to inner writer's biography</i>	412
Наталија П. Јовановић, <i>Жена као јунакиња самоослобођења (ириовейка „Злостављање“ Иве Андрића)</i>	413
Natalija P. Jovanović, <i>A woman as a heroine of self-liberation (Ivo Andrić's "Zlostavljanje" story)</i>	426
Жанета Ђукић Перишић, <i>Самоубиство у Андрићевом делу</i>	427
Žaneta Đukić Perišić, <i>The suicide in Ivo Andrić's work</i>	440
Јован Делић, <i>Андрићеви ирсџенови (за иоеику комозиције Андрићевих романа)</i>	441
Jovan Delić, <i>Andrić's rings (the poetics of the composition of Andrić's novels)</i>	452
Стојан Ђорђевић, <i>Аистраховање и естетизовање нарације у Проклетој авлији</i>	453
Stojan Đorđević, <i>Sur la valeur esthétique de La Cour maudite d' Ivo Andrić</i>	466
Данијела Д. Костадиновић, <i>Историја и иоејединац у роману Госпођица Иве Андрића</i>	469
Данијела Д. Костадинович, <i>История и единица в романе Госпођица Иво Андрича</i>	483
Станиша Тутњевић, <i>Андрићевска слика Босне – свијест о друћом на размеђу иоеиике и идеологије</i>	485
Staniša Tutnjević, <i>Andrić's Bosnia – the understanding of other in between of poetics and ideology</i>	501
Предраг Петровић, <i>Свей као иозорница у романима Иве Андрића</i>	503
Predrag Petrović, <i>The world as a stage in the novels of Ivo Andrić</i>	516
Горан Радоњић, <i>Мойив доласка у Андрићевој ирози и ириовиједање као ииериреиација ирича</i>	517
Goran Radonjić, <i>Motif of arrival in Andrić's fiction: narration as interpretation of stories</i>	529

Слободан Владушић, <i>Ексцентрични јунак, фигура личности и мотив наслеђивања у причи „Чаша“ и Проклетој авлији</i>	531
Slobodan Vladušić, <i>The eccentric protagonist, personality figure and the motif on inheritance in the story „Čaša“ and The Damned Yard</i> ...	543
Оља Василева, <i>Мотив тврде земље у причама „Пут Алије Берзелеза“ и „Мустафа Маџар“ Иве Андрића</i>	545
Olja Vasileva, <i>The motif of hard ground in the short stories “Put Alije Derzeleza” and “Mustafa Madžar” by Ivo Andrić</i>	558
Александра М. Угреновић, <i>Трагично у књижевности: есеји Иве Андрића о прози Симе Матавуља</i>	559
Aleksandra M. Ugrenović, <i>Tragic in literature: Ivo Andrić's essays on the narrative prose of Simo Matavulj</i>	566
Недељка В. Бјелановић, <i>Иво Андрић и Исак Самоковлија – прожимање наративних сензибилитета</i>	567
Nedeljka V. Bjelanović, <i>Ivo Andrić and Isak Samokovlija – interference of narrative sensibility</i>	580

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АНДРИЋЕВОГ ЈУБИЛЕЈА

Одељење језика и књижевности САНУ на свом октобарском скупу 2016. године предложило је да се у План научних скупова у 2017. уврсти и научни скуп поводом 125 година од рођења великог писца и нобеловца Иве Андрића.

Извршни одбор САНУ је 23. фебруара 2017. године донео одлуку о именовању Почасног одбора за прославу 125 година од Андрићевог рођења и Организационог одбора за Научни скуп *Дело Иве Андрића*.

Извршни одбор САНУ за председника Почасног одбора за прославу именовао је председника САНУ академика Владимира С. Костића, а за чланове: академика Љубомира Максимовића, академика Владету Јеротића, академика Драгослава Михаиловића, академика Наду Милошевић Ђорђевић, академика Љубомира Симовића, академика Душана Ковачевића, академика Предрага Пипера, академика Мира Вуксановића, као и проф. др Иву Тартаљу и проф. др Живојина Станојчића, учеснике научног скупа посвећеног животу и делу Иве Андрића у САНУ 1976. године.

Извршни одбор САНУ за председника Организационог одбора Научног скупа *Дело Иве Андрића* именовао је академика Мира Вуксановића, а за чланове дописног члана САНУ Злату Бојовић, проф. др Снежану Самарџију, проф. др Јована Делића и проф. др Радивоја Микића.

Почасни и Организациони одбор на заједничкој седници 13. марта 2017. године усвојили су програм обележавања Андрићевог јубилеја, с намером да се и на такав начин истакне трајно присуство Иве Андрића у српској књижевности и култури.

Свечана академија поводом 125 година од рођења Иве Андрића, у сарадњи са његовом Задужбином, одржана је 13. октобра 2017. године. Свечану академију беседом је отворио председник САНУ академик Владимир С. Костић. О Андрићу су говорили академици Матија Бећковић, Милосав Тешић, Душан Ковачевић и Миро Вуксановић и дописни члан САНУ Горан Петровић. Милан Михаиловић и Петар Михаиловић, драмски уметници, говорили су текстове по избору академика Мира Вуксановића.

вића *Андрић о академицима* – о Вуку, Његошу, Љуби Ненадовићу, Змају, Матавуљу, Скерлићу, Владимиру Ћоровићу, Сретену Стојановићу, Јовану Бијелићу, Иви Војновићу и Јовану Дучићу. Драмски уметник Небојша Дугалић говорио је монолог из романа *Проклећа авлија*. Свечаној академији, у препуној Свечаној сали САНУ, присуствовао је и господин Младен Шарчевић, министар просвете, науке и технолошког развоја у Влади Републике Србије. Коришћени су аутентични снимци из архива РТС и Радио Београда.

Поводом Дана САНУ, 20. новембра 2017. године, на свечаном скупу, у редовној рубрици „Завештања“ коју припрема академик Љубомир Симовић, по његовом избору, с насловом „Ћутање Иве Андрића“, драмски уметници Војислав Брајовић и Небојша Кундачина говорили су тематски повезане текстове из *Знакова њоред њућа*.

Научни скуп *Дело Иве Андрића* одржан је у Свечаној сали САНУ 13. и 14. децембра 2017. године, а отворен је 13. децембра, у 11.00 сати, уз присуство великог броја посетилаца. Скуп су поздравили председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић и господин Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије.

Председник САНУ академик Владимир С. Костић имао је поздравну беседу, а академик Миро Вуксановић, председник Одбора за научни скуп, беседу „Андрићеви сусрети са речима“. Драмски уметник Тихомир Станић говорио је монодрамски одломак романа *На Дрини ћуприја*.

На дводневном научном скупу о Андрићевом делу говорило је 38 универзитетских професора, књижевних историчара и критичара из Србије, Црне Горе и Републике Српске: Живојин Станојчић, Злата Бојовић, Славко Гордић, Михајло Пантић, Стојанка Милановић, Милан Потребих, Биљана Ћорђевић Мироња, Слађана Јаћимовић, Лидија Томић, Љиљана Пешикан Љуштановић, Бошко Сувајџић, Александра Бјелић, Данијела Поповић Николић, Јеленка Пандуревић, Данијела Петковић, Нина Марковић, Лидија Делић, Снежана Самарџија, Радивоје Микић, Марко Недић, Милица Кецојевић, Зорица Несторовић, Драгана Грбић, Милан Алексић, Марија Благојевић, Горана Раичевић, Наталија Јовановић, Жанета Ђукић Перишић, Јован Делић, Стојан Ћорђић, Данијела Костадиновић, Станиша Тутњевић, Предраг Петровић, Горан Радоњић, Слободан Владушић, Оља Василева, Александра Угреновић, Недељка Бјелановић. Саопштења са научног скупа рецензирани су проф. др Снежана Самарџија, проф. др Јован Делић и проф. др Радивоје Микић. Рецензије су примљене на седници Одељења језика и књижевности САНУ, 27. марта 2018. године. Потом су радови припремљени за објављивање. Уредник Зборника је академик Миро Вуксановић.

Библиотека и Архив САНУ за отварање Научног скупа о Андрићу поставили су камерне изложбе у витринама испред Свечане сале. За ову прилику објављена је публикација *Иво Андрић и Српска академија наука и уметности* коју је приредила Злата Бојовић, дописни члан САНУ.

На предлог Одељења језика и књижевности САНУ, Извршни одбор САНУ је 19. јануара 2017. године одлучио да књижара у Палати САНУ (угао улица Кнеза Михаила и Ђуре Јакшића) добије назив „Иво Андрић“. Назив је откривен 13. децембра 2017. године.

Годишњица рођења Иве Андрића обележена је пригодним програмима у Огранку САНУ у Новом Саду и у Огранку САНУ у Нишу.

Обележавање јубилеја Иве Андрића имало је запажене одјеке и признања у научној јавности и медијима.

М. В.

Маја ГОЈКОВИЋ,
председница Народне скупштине Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Велико ми је задовољство што имам прилику да вам се обратим у име Народне скупштине Републике Србије, поводом важног јубилеја какав је обележавање 125 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића.

На почетку, желим да захвалим Српској академији наука и уметности, која је препознала да се организовањем научног скупа *Дело Иве Андрића* отвара могућност да стручна јавност, кроз дискусију, да своје виђење великог уметничког опуса и рада Иве Андрића, да се озбиљним, научним приступом, сагледа богатство Андрићевих дела, која су и данас, у савременим оквирима, актуелна и захваљујући универзалним порукама припадају истовремено и садашњости и будућности.

Иако је сам Андрић говорио да је код њега „све обично, да обичније не може да буде“, јер не иде „као Хемингвеј у лов на лавове“, и не прави „боемске скандале“, дубоко сам уверена да је управо његов живот у временима историјских бура на нашим просторима, одредио његова књижевна дела и био огроман подстицај за стваралаштво које је иза себе оставио.

Зато, данас када говоримо о Андрићу јасно је да су његово одрастање у Вишеграду и Сарајеву, заточеништво у мариборској тамници, касније дипломатска каријера, повучени живот у Призренској улици у Београду за време Другог светског рата, били важна инспирација за његова дела, теме и јунаке о којима је писао, од *Ex Ponta* до приповедака и романа, који су га означили као сигурно једног од највећих светских писаца 20. века.

Андрић је можда најбоље у својој беседи, поводом доделе Нобелове награде, открио сву дубину приче и приповедања коју он види:

„Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслутити, ако не сазнати смисао те историје“.

Управо, он је, враћајући се у трагичну историју и вишевековно робовање под Османским царством, али и преплитањем искуства свога времена, с идејама и мислима света у којем је живео, причао најдубље

и најсликовитије приче. Као страствен и проницљив посматрач људских судбина, чије око је било спремно да види све, сваког човека и сваки догађај, писао је о Балкану и људима овог поднебља.

Ако би неко желео суштински да схвати сву сложеност нашег простора, најбоље би то могао упознајући ликове Андрићевих дела. У причама о њима сваки странац може да пронађе најдубље људске карактеристике, мане и врлине, које ми који овде живимо често не видимо тако јасно. Слободно могу рећи да нас је познавао боље од онога што и ми сами знамо о себи.

Његова дела су позорница где се одвијају људске драме, где оживљавају древне легенде и чини се, како је то Милош Црњански добро приметио говорећи о *Ex Pontu*: „У овим записима што су песма, у овим песмама што су записи, чини ми се да почиње нова историја наше душе“.

Зато, Андрић се убраја у оне малобројне великане, чијим делима се враћате и увек на нов начин читате и откривате нове поруке, идеје и мисли. То је управо могуће због његовог раскошног дара да на аутентичан начин говори о бројним темама – од тамнице и заточеништва које обрађује у *Проклејтој авлији*, преко приче о судбини жене било да је реч о „Аникиним временима“, „Госпођици“, или Лотики или Фати Авдагиној из романа *На Дрини ћуприја*, или Аници Марковић из „Злостављања“, па све до мостова, који су за њега „важнији од кућа, светији од храмова, свачији и према сваком једнаки“, и „вредни наше пажње, јер показује место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом“.

Све ово, Андрићев опус, који заузима посебно место у нашој и светској књижевности, чини јединственим и непролазним. Зато, овом приликом, желим да се захвалим Задужбини Иве Андрића, значајној културној установи, што деценијама чува и негује наслеђе једног од најзначајнијих људи рођених на овим просторима.

Познато је да Андрић није волео да говори о себи и својим делима питајући се „зар није помало неправедно да се од онога који створи неко уметничко дело, поред тога што је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу“!

Међутим, иако сâм Андрић није желео да говори о себи и својим делима, дубоко верујем да ми имамо обавезу и задатак да говоримо о Андрићу сваки дан.

У уверењу да ће овај научни скуп *Дело Иве Андрића* бити још један важан повод да се кроз вашу дискусију јавност подсети на велики опус и огroman значај Андрића, желим вам пуно успеха у раду!

Академик Владимир С. КОСТИЋ,
председник САНУ

БЕСЕДЕ ИВЕ АНДРИЋА

Данашњи скуп *Дело Иве Андрића*, уприличен у поводу 125 година од рођења великог писца, по својој структури указује на озбиљну намеру организатора да се остане у оквирима научног сагледавања и критичког осврта на књижевност Иве Андрића. Јер лик Иве Андрића, донекле у паралели са енигмом Николе Тесле, као да се одваја од свога дела, постаје апокрифна контура малограђанских конструкција и нарација, а део његове тајновитости и извесне биографске недоречености, која је можда само резултат става да је говор о себи унеколико непримерен и да треба да буде праћен осећајем стида, увелико се расклапа у десетине глупавих фабула уз помоћ псеудофактографије и „чуо сам то од некога ко му је био изузетно близак“. У чувеном есеју о тајни Симел тврди да тајна (чак и измишљена) омогућава особи која је зна, ма како минорна она била, привилегован положај. Напор да се свако ко је подигао главу изнад усуда нашег *inter feces*-а релативизира, да му се оштрицом сумњичаве и пословично мрзовољне чаршије одере кожа да би се видело шта је испод ње, и тако врати тамо где сви ми остали седимо у идили максиме „што би неко био бољи од нас“, напор да му сакривени иза завеса берлинских хотела или београдских салона завиримо у приватан живот, да његово ћутање макар имплицитно означимо као опортунизам и „што је то боље од нашег вечног ћутања“, итд., на крају крајева уопште и није прича о Иви Андрићу него о нама самима, нашим страховима, срамотама и стрепњама. Помало и љути на Андрића јер нам не даје инстант упуте и истине о животу, сажете препоруке о историји, политици, истини, достојанству, љубави, мржњи – кратке упуте на не више од 140 словних места, колико смо ради да примимо и, колико можемо, разумемо. На питања која постављамо Андрић ће нам евентуално пружити нешто попут одговора само под условом да смо га прочитали, често изнова, а „ко за то данас има времена?“, како сами себе лажемо. Дајмо нешто скраћено! А део љутње на Андрића заснива се управо на неизбежном сазнању да се он не може кратити, чега је чини се и сам био свестан. Хајде да и сам подлегнем чарима интрига и поновим апокрифну причу о људима из света фил-

ма који су га посетили у намери да екранизују, мислим да је у питању *На Дрини ћурија*, и да му објасне шта намеравају. Саслушао их је и рекао нешто попут: „Радите шта хоћете, само немојте ништа да дописујете!“

Иво Андрић је већ 91 годину члан Српске академије наука и уметности, од предлога Богдана Поповића и Слободана Јовановића 1926. године Српској краљевској академији да у редове својих дописних чланова прими, тада тек тридесетчетворогодишњака, Иву Андрића.

„Част нам је – пишу они – предложити за дописнога члана Академије уметности г. Ива Андрића. Међу млађим књижевницима који су се јавили после рата, Г. Андрић истакао се у први ред својим приповеткама које се одликују лепотом језика и уметничком формом, и у којима је читав један део нашега народа – Босански муслимани – описан са врло много психолошке проицљивости и живописности стила. Поред тих приповедака, г. Андрић је дао и две свеске самопроматрања у којима је показао једну у нашој књижевности доста ретку способност за проучавање психолошких и моралних проблема. Као један од најуглађенијих књижевника, г. Андрић заслужује да уђе у редове С. К. Академије, која му је, у једној ранијој прилици доделила једну од својих књижевних награда.“

Тринаест година касније, 1939. године, Богдан Поповић, Урош Предић и Ђорђе Јовановић, пишу Српској краљевској академији:

„Част нам је предложити за правога члана Г. Ива Андрића, досадашњег дописног члана наше Академије.

Г. Андрић је за последњих тринаест година, откако је 1926. био изабран за дописног члана, наставио свој рад с великим успехом (види збирку Приповедака од 1931, другу збирку од 1936; затим есеје о Гоји, о Симону Боливару ослободиоцу, и о Његошу као трагичном јунаку Косовске мисли, 1929, 1931, 1937). Тим својим радом стао је у сасвим први ред наших књижевника, и заслужио да уђе у редове С. Кр. Академије као њен прави члан. Овом приликом није потребно опширно излагати преимућства његовог књижевног рада приповедачког и моралистичког; Академији наука је познато да се радови Г. Андрића одликују оштрим посматрањем, психолошком верношћу и проицљивошћу, јачином осећања, уметничким обликом, и чистим језиком. Његови су радови истовремено уметничка дела и значајни психолошки и морални документи“.

Међутим, Иво Андрић своју приступну беседу, као редовни члан Одељења литературе и језика и Одељења за ликовне и музичке уметности, држи 24. јануара 1946. године, под насловом „О Вуку као писцу“. Зашто је Андрићева пажња, после Његоша, усмерена на Вука, за кога каже: „Јер, у питању је не само велики реформатор језика нашег и моћни писац реалиста пре реализма него и борац чија је изванредна девиза била: „Не да се. Али ће се дати!““, писац који је самим својим личним

примером савесног и несебичног рада нашу културну будућност гледао као светлу визију у којој „...од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина побјеђују“, није на мени као лаику да тумачим. Ипак, читајући Андрићеву беседу намеће ми се цинична, али не и бесмислена сугестија да човек и када говори о другима, неизбежно и нехотимице говори и о себи и својим веровањима. Праћећи Скерлићеву констатацију да је Вук „романтичар по идејама, али да има рационалистички дух“, Андрић изговара: „Са таквим миром (миром који је неопходан добром писцу, јер писац треба да заноси читаоце а не да сам пада пред њима у заносе) и са таквом чистотом и једноставношћу средстава Вук је описао многе призоре и личности из оба устанка, и страшне и смешне и ниске и величанствене, и у њима дао верне многе исечке тадашње стварности.“

Иако је оно што се после приступне беседе догађало заправо историја, и то не само књижевна, на чије тумачење или величање немам ни права ни знања, ни способности, његово обраћање поводом доделе Нобелове награде, названо „О причи и причању“, звучи као наставак и даље развијање мисли које је начео у беседи одржаној у овој Академији. Полазећи од начете теме континуитета са Вуком, он се и захваљује „у име књижевности којој припадам“ и почиње бритким картезијанским питањем: „...зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу?“ Андрић не крије да је у групи оних „који смо мишљења да је говор уметничких дела чистији и јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца“, што ће га у провинцијском и примитивном метежу екстровећераног одређивања вредности једног друштва у стварању коштати често гротескне подозривости. Осврћем се на узбудљиве редове о коначно, сврси писања и причања: „Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању нема краја. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или, оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича сам себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх?“

Док у беседи о Вуку Андрић издваја Вукову стваралачку искључивост још 1820. године, у којој одговара онима који су из сентимен-

тално-патриотских разлога сматрали да према тада још ретким српским писцима критика не треба да је строга, „Боље да ниједног списатеља немамо, него да само рђаве имамо!“, у свом обраћању Нобеловом комитету он даље развија своју хуманистичку оријентацију речима: „Свак прича по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; свако сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свог времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглушена грмљавином убилачког оружја, него што је могуће више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“.

Борхес у причи „Funes el memorioso“ описује човека који се свега сећа, сваке прочитане реченице, сваке речи коју је чуо, сваког листа који је видео на сваком дрвету. Упркос томе, Фунес је потпуни идиот јер нема способност да бира и одбацује. Култура стога подразумева способност не само да одбацимо оно што није неопходно, већ више од тога, да изаберемо оно што нам је неопходно, оно што нам је преко потребно. Данашњим састанком ми тај избор чинимо јавно и обзнањујемо га: Андрић нам је преко потребан. Ови избори, ма како изгледали узалудни у сумраку Гутенбергове галаксије, још увек су ужасно важни. Даме и господо, када претражујете Гугл, мораћете да укуцате чак четири прва слова Шекспировог имена, да би се назнака његовог имена (Шекспирове сентенце) појавила на седмом месту после, на пример, хероине масовне забаве Шакире или рок баладе *Shake it off*, уз коју се у загради додаје *genious lyrics*. Зато и овај састанак у САНУ има, ако не илегални карактер, спрам све само не безопасне баналности којом одише свакодневница, карактер алтернативног покрета отпора оним токовима које је Андрић програмски препознао да „не служе човеку и човечности“. Стога, да завршим парафразирајући оно што је можда сам Андрић рекао са почетка овог обраћања, да можемо да радимо шта год хоћемо, само да ништа не дописујемо!

Владан ВУКОСАВЉЕВИЋ,
министар културе и информисања у Влади Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Даме и господо, уважени домаћини, поштовани гости, није лако овом пригодном и свечаном приликом говорити о Иви Андрићу, после деценија, дугих деценија у којима су о његовом делу говорили најпозванији, најписменији, најдоличнији и најумнији људи, не само српског народа него и других народа широм света. О Андрићу је с разлогом говорено много и надам се да ће се тек говорити, али, наравно, свака прилика попут ове посебна је част и посебан изазов да се дода понеко зрнце на већ мноштво паметних, вредних и доличних ствари које су о овом великом човеку и писцу изречене.

Сто двадесет пет година од рођења је симболично интересантан датум. Андрић је рођен 1892. године, а те исте године рођена је једна друга особа, која је у овој држави, на овим просторима, била деценијама слављена као, како се тада говорило, највећи син наших народа и народности. И зато је у симболичком пољу врло важно да се та 1892. година, која је историји дала два кандидата за највећег сина наших народа и народности, обележава као година која је и нама понудила камен мудрости, којег ћемо од та два кандидата, из те године, да позлатимо и изаберемо. Оно што данас чинимо, представља разуман, честит, доличан, интелектуално поштен избор, што значи да смо на добром путу. Вратимо се Андрићу.

Босанска вила, значајни српски књижевни лист који је више деценија излазио у Сарајеву, у броју од 30. септембра 1911. године, објавио је и кратку поетску прозу „У сумрак“ с потписом: „Иво Андрић, Сарајево“.

У три кратка пасуса, на ћирилици и екавици, огласио се *urbi et orbi*, први пут писац чија ће библиографија након тачно сто година бити састављена од шеснаест хиљада библиографских јединица и обухватити преко хиљаду двостручно штампаних страница.

Андрићево дело је овде под кровом научно-културне установе чији је члан постао као тридесет четворогодишњи писац, окупило преко тридесет тумача, искусних зналаца и оних млађих, пред којима је научна будућност и перспектива српског проучавања Андрића.

Можда је нетачно рећи да се опет враћамо Андрићу, јер од Андрића се нисмо ни удаљавали, ни верни читаоци, ни одани тумачи. И време, као што то бива с књижевним класицима, само надодаје и потврђује смисао његових језички густо изатканих прозних и поетских страница.

Писао је о својој завичајној земљи и људима, писао је о Београду у којем је зарана изабрао да живи, ликове је склапао ванредним поткивањем и домишљањем историјске и доживљене грађе, а писао је о тајни и драми званој: човек међу људима, на додељеном месту и времену.

На сваком језику на који је преведен, Иво Андрић је остао велики писац, а писао је на савршеном српском језику, којем је поставио модерне стандарде, вољно наслеђујући народне епске певаче и приповедача, Вука и Његоша, Кочића и Матавуља, отворен за разноврсна искуства светске књижевности.

Мада је на располагању имао и другачији избор, Иво Андрић је у више тешких прилика свој избор јасно потврђивао. Уградио се у достојно здање културе једног народа, који је своје наслеђе, као и своју државу, мукотрпно текао и нико му ништа није поклатио.

Прича о Иви Андрићу је прича и о вери као вододелници нација, судбини која је задесила само балкански простор и чија је жртва у злогуким и јетким тумачењима, понекад био Иво Андрић. Али Андрић је свој избор направио још као млад човек.

Иво Андрић је у познатом, али никада довољно тумаченом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли“, најтачније изразио историјску и етичку мисао која нас и даље заокупља. Прочитајмо овај Андрићев есеј изнова, пре него што ишта на ту тему сами паметно додамо.

Министарство културе и информисања је зато одлучило да у културним центрима Србије, које држава планира да отвори најпре у пријатељском Пекингу, пријатељској Кини, оснажи именом светски признатог српског писца Иве Андрића. Верујем да ће Српски културни центар у Пекингу, чије се отварање планира средином фебруара наредне године, понети име Иве Андрића. Недавно је, такође уз помоћ нашег Министарства, у далеком Мексику изашао превод завештајних *Знакова њоред њуја*. Помажемо према могућностима и рад Андрићеве задужбине и подухват коначног приређивања критичког издања српског нобеловца које се најављује, а што му одавно дугујемо.

За Андрића, како би рекли Менандар и Филомен, Ериније, богиње судбине, биле су милостиве и наклоњене. Андрић је за живота стекао и славу и углед и богатство. Славу и углед је приграбио, а богатство је поделио онима за које је мислио да им је најпотребније, и то речито и сликовито говори о карактеру овог човека.

Ево једне анегдоте и апокрифа као што је и академик Костић искористио прилику да каже, јер апокрифа о Андрићу има доста. Борислав Михајловић Михиз бележи да је у једној шетњи са Андрићем, онакав какав је био Михиз, лакорек, лепорек и брзорек, мало неопрезно питао Андрића: „Како то, господине Андрићу“, или шјор Иво, како су га звали, „Ви који сте дошли из најцрњег босанског караказана да постанете такав господин?“ А Андрић је на свој андрићевски, скроман и достојанствен начин одговорио: „Михајловићу, да сте познавали Ракића, знали бисте шта је прави господин“.

У Андрићевом делу, посматрање, осећање, саосећање, запањујућа осетљивост чула, проницљиво запажање, оштроуман одабир значајних и карактеристичних детаља, истрајно историјско памћење и мудрост полихистора састају се да населе импозантну грађевину Андрићевог литерарног надахнућа и маште. Андрић је излио драгоцене еликсире свог талента директно у крв српске културе, а она је напојила сваки капилар тог сложеног тела. И данас док ово говорим, подсећам на ефективну вредност таквих животних напора, дакле, сада у овом часу верујем да постоје десетине и стотине људи у Србији који овог тренутка читају Андрићева дела, романе и приповетке и обузети су посебном грозницом када то чине.

Андрић је после приповетки и романа, као велики писац, слободно то могу да кажем, постао и нека врста филозофа. Ако филозофију схватимо не само као метафизику већ као било које широко сагледавање људских поступака, као свеобухватни став, не само о космосу и уму већ и о моралу, политици и вери, Андрић је филозоф. Филозофију не чини само форма. Андрић је на моменте, врло често заправо, дубљи од својих савременика филозофа, и то није изолована појава у историји. На онај начин на који је Шекспир био дубљи од Френсиса Бејкона и на начин на који је у литерарном смислу Монтејн био дубљи од Декарта. Многи су заслужено добили, у историји српске културе, признања и поштовања, али можда само Његош и Андрић оно побожно дивљење народа из кога су потекли и за кога су писали. И ако се понекад деси да искорачимо из кавеза наших пет чула и нађемо се у осетљивом и вибрантном свету метафизике, осетићемо ненадмашну узвишеност трагичне драме балканских народа, њену сложеност и скривену логику њене структуре и, коначно, узвишени подухват да се човек сагледа у перспективи свог места у космосу и судбини. Зато је у добром делу, у свега неколико оних који му стоје, раме уз раме, у духовном смислу, Андрић наша храна и наш живот.

Хвала на пажњи.

Академик Миро ВУКСАНОВИЋ

АНДРИЋЕВИ СУСРЕТИ СА РЕЧИМА

Имам част да упитам, на почетку сусрета који слави 125 година од рођења Иве Андрића, у његовој матичној кући, у Српској академији наука и уметности, чији је члан био безмало педесет година, где је свечано прослављена његова Нобелова награда и где му је, у години после одласка, приређен велики научни скуп, штампан зборник у две хиљаде примерака, касније и доштампаван, међу таквим чињеницама имам слободу да упитам шта би могао за ову прилику да спреми писац романа о речима осим извештаја како је Иво Андрић писао о речима, о српским на српском, чија је књижевна реч проговорила на педесетак језика.

И имам част да кажем, што брже то боље, да бисмо што пре у Андрићеве реченице, како сам у књизи коју држим поред узглавнице од њеног изласка до данас, у *Знаковима ѿред ѿућа*, идући редом, тражио и налазио места у којима се говори о речима, њиховом смислу, звуку и одјеку, па сам потом Андрићеве такве записе сажимао, с намером да им се види главни део и главна мисао, да их не померам и да, у елегичном набрајању, стигнемо до прилога *Знаковима* до започетог „Вечитог календара матерњег језика“, са сетом што је тај пророчки речник остао у наговештају, са жељом да верним преношењем Андрићевих записа о речима делимично покажемо шта би могао да има Андрићев „Вечити календар матерњег језика“ који немамо. Молим да заједно прођемо кроз *Знакове ѿред ѿућа*, застајкујући само на оним местима где је реч о речима, описним начином, без коментара, фуснота и тумачења да би се боље сачувала јасноћа, а све са бројевима страница, у загради, из првог издања, из 1976. године.

А можда и ми, као Андрић, познајемо човека који је за све што „нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“ (14). Пише Андрић да у тешким временима, кад се људи сукобљавају жестоко и често, дођу однекуд „древне и познате речи као једини израз“ ужаса и неразумевања (17). Држао се девизе да је „ћутање снага а говорење слабост“, да се то види „и по томе што старци и деца воле да причају“ (35). Запазио је да смо

увреду некеме опростили или смо спремни да то урадимо ако му кажемо шта нам је учинио, а да је мука „док увреду носимо ћутке у себи“ (46).

Није штета што човек „мало говори, него што оно што рекне не казује ништа“ (50). Старачка говорљивост „смешна је и помало жалосна“, али „ведрија и здравија“ од мргодног старачког ћутања које је слично „ћутању младића у критичним годинама пубертета“ (50). И каже: „Шапућу да не би викали један на другог, јер не умеју да разговарају“ (51).

Мучило га је што нико није хтео да га слуша док је „био дечак и младић“ и мучило га је кад је „зашао у године“ што су сви тражили да говори о себи (57). „Људи који не пазе шта говоре“ постају „и себи и другима незгодни и тешки“ исто као и они што „само на то пазе“ (58). Да ли реч „револуција“ говори нешто више или нешто мање, „Зависи од тога са које стране барикаде се налази онај који ту реч изговара“ (60). Два су искушења за сувишно казивање: у младићко доба и у старости са „знацима сенилности“ (62).

Видео је бистрог, речитог и доброг човека с маном да „није никад научио: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не“ (62). Подсетио нас је на причу како је султан на двору имао еветефендију чија је једина дужност била „да клима главом у знак одобравања на све што султан каже“ (69). После одласка од свега што су му људи рекли претекао је само „прамичак магле који се губи“ (71). Саветовао је да онај што „без потребе тумачи туђе поступке, или речи“ није добар и да га се треба клонити (80). Каже да је „правда“ звучна и честа реч без „смисла и значења, јер постоји само у односу према речи ‘неправда’“ (91).

У њему је живео „ситан, сујетан, малоуман и вулгаран ђаво“ који је журио да за „јевтин осмејак“ исприча све прочитане и чувене шале и анегдоте, а ако би неку заборавио, од истог ђавола није могао да спава и мирно мисли (95). Треба се чувати од сваког човека који се смешка, „говори мало, отежући речи, а пажљиво слуша оно што ти кажеш“ (111). Кад човек лаже, „његов речник је оригиналнији и богатији, биран и помало необичан“, па се тако одаје (126). Није најважније шта ко „уме да каже“, „него шта зна да уради“ (127). Ево исказа који не морамо да сажимамо: „Разумели смо се, иако се нисмо могли споразумети“ (136).

Мисли разборитих људи се „рађају у свом изразу, као у оклопу“, а „код брзоплетих и брбљивих мисли се јављају одвојено од израза“ (145). Реч „сам“ има само три слова, а у њима су „небројене године и недогледна пространства, пустоши, одрицања и страхоте сваке врсте...“ (149). „Њему ниједна ствар“ нема сврхе и значаја ако о њој не уме да каже „нешто друкчије и ‘лепше’ него што је икад раније речено“ (151). Док је у патњи и слутњама, „Нада каже: да, а све остало говори: не“, па између та „два камена смртоносног жрвња“ жели и очекује дане свог живота (159). Истина је да „једном мером меримо реч кад је упућујемо

људима око себе, а посве другом кад нас та иста реч, враћена, удари у лице“ (173).

Андрић запажа да и непозната реч мора да има значење као што позната реч може „да казује више од оног што ми о њој знамо“ (183). Преноси утисак да свака ствар изговорена „на јужном наречју“ изгледа и дужа и тужнија него што заправо јесте (184). А „старачка нетрпељивост према новим речима“ доказ је слабости; детињасто је бежање „од нових речи као од промаје“, јер је смена речи редовна појава (199). Речи су за писца „добре слуге, али зли господари“, побеђују, издају и одају, бивају „наша радост и наша слава“ а мука и брука ако „потпишемо неке речи као чекове без покрића“ (221). Нема „смисла и оправдања да писац ма шта говори у тренутку када његово дело настаје“, у процесу који је и нејасан и тајанствен, јер тада свака реч може да поплаши и отера „ону бојажљиву птицу која пева негде над нашом главом док ми тражимо свој израз“ (223).

Уснио је да свега једну реч може да каже свима, а када је ту реч изговорио, она је „остала без одговора и одјека“ и дозвала „тренутак јасног сазнања да је све свршено, изгубљено...“ (227). Ничим се није бавио као речима, ни о чем није ређе и мање размишљао, а ако му се то десило, одвођен је „далеко, кроз неке мрачне шуме и жедне пустиње“, изгубљен „у потери за смислом и пореклом речи“, одакле се редовно враћао „изнурен, мутне главе и празних руку“ (229). Најчешће у полууснулим часовима, „у тренуцима спорог буђења“, речи су насељавале његову свест, отварале „свој бал под маскама“ и своје игре „лудог ђипања и бучне теревенке“, играле се с њим као он с њима, „да се на крају не зна ни шта је шта ни ко је ко“. Устаје, пали светлост, тражи речи, оне се „једна по једна, враћају у своја стара утврђена значења“, види их, осим понеку која ће ипак доћи, али „то не значи да се првом приликом неће опет одметнути у неки ноћни карневал, као хајдук у планину“ (230).

А после добро проспавање ноћи, у наопаком свитању и буђењу, чинило му се да „ниједна реч нема више онај освештани, драги и ‘вечити’ смисао“, да се све изродило, али речи нису нестале, стоје „у дугим редовима поређане као у речнику“, са ћудљиво измењеним значењима, у потпуном хаосу, док „ваља ићи даље као и у најбољим временима“ (230–231).

У једној ноћи десила су се два чуда. У првом чуду је гледао како „све нове и нове речи су долетале и падале“ око њега „и – одмах се претварале у оно што су дотад означавале“. У другом чуду се све одједном око њега опет претворило у речи које су одлетеле далеко од свега, „у тишину, у заборав, у непостојање, тамо где одлазе речи кад то престану да буду, кад изгубе значење и испадну из употребе“ (232).

Пожелио је да му реч буде чиста, од изворишта у „непознатом делу душе, све до увира свог у истој таквој души оног који буде хтео да је

слуша и прими“ (234). Носталгично казује како му је некад сваку реч и сваки звук „пратила цела поворка осећајних и мисаоних асоцијација“, па је то угашено, а све за њега нечујне „лепоте други чују, и беру их и носе кући као пуне нарамке цвећа“ (237). У срећном писању, каже, „речи се нижу саме од себе“ и слажу „у праву и једино могућу слику оног што човек жели да каже“. То је тако пошто у речима као „и свему што је живо, кружи невидљиви животни сок, и он је тај који их, као неко унутарње сунце, креће и окреће, даје им боју и облик, снагу и израз“. Човек који пише „срећно искоришћује појединости те несхватљиве и неухватљиве игре“, а речи живе свој двоструки живот (237).

Из основа је, каже Андрић, погрешна мисао да писац „у свакој прилици зна и може да створи тачан суд и каже праву реч, нову, тачну и меродавну“, јер му је често потребна баш таква реч (237). Није суштина у речима већ „у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (241). Речи су сложено, помажући једна другу, „повезане у магично коло кроз које струји ритам целине“, али када треба да кажу нешто о себи, „одједном занеме, охладне, и леже као мртво камење...“ (244). Очигледан је јаз између мисли и речи којима се те мисли исказују. За сваки недостатак, немоћ и нејасност човек је налазио речи. Зато и „постоје толике речи које немају мисаоне подлоге и циркулишу као лажне паре помешане са правима“ (244–245). Ако куцкањем савијеним кажипрстом у винско буре дознајемо да ли је „пуно или празно, зашто и наша реченица не би могла музички нешто казати о присутности или одсутности мисаоне или осећајне садржине?“ (249).

Најпре се заклињао у речи, „примао их са слепом вером и искреним одушевљењем“, потом почео да наслућује истину да су речи „обичне варке“. Њима се човек служи „као што се онај који бежи, тражећи спас, послужи каменом на који стане или граном за коју се прихвати“ (249). Вештином и лукавошћу човек је најједноставнију реч „да“ умео „да растави на два слога и створи тако две речи које су у супротности“. Међутим, то исто није могао да учини са речју „не“. Зато је истом вештином и лукавошћу од „да“ умео да добије „не“ (250).

У бунама, ратовима и друштвеним променама „Највише и најтеже страдале су речи“. Може бити, према развоју ствари у свету, да нам неће бити потребне ни мисли ни речи и да ћемо се изражавати „непосредно поступцима, свршеним чином, као ударцем, коме не треба објашњења ни речи“ (251). Чини се да за оно „са негативним и тешким значењем наши људи употребљавају пре стране речи него своје“ (252–253). Да бисмо боље изразили своју мисао тражимо одређене речи, „поредак и ритам за те речи“, а понекад се јаве неке од њих „које носе живу и јасну нашу мисао“ (253).

Са старошћу „изгледа нам да свака десета реч коју чујемо има везе са неким нашим мислима и сећањима“. Не можемо да се уздржимо и

почињемо да причамо, прекидајући саговорника. „Уместо да сакупљамо туђа зрна, ми расипамо сопствену плеву“ (254). Речи су око нас „као ројеви снежних пахуљица око мирног путника који зна куда иде“, а када се „из те вејавице речи“ издвоји једна и испречи се испред нас, „страшна и огромна“, убојита је и неумољива као и „оно што казује и означава: вечност, љубав, борба, пораз, величина, лепота, смрт“ (255).

Знао је да су велики људи „драгоцен пробни камен“ у нашим недоумицама, често се питао шта би о нечему рекао Вук, а „још чешће: шта бисмо рекли ми данашњи људи да међу нама одједном искрсне неки нови Вук [...] и да нам отвара неке далеке и опасне видике“ (257).

Сажео је своје становиште као пресуду: „Петар Кочић ће остати као пример писца који је на најкраћи, најјаснији и најбољи могући начин успео да саопшти оно што је имао да каже људима свога језика“ (258). Неукост у језику се види када у преводу стоји: *зуб мудросѝи* а не: *умњак* (259).

У песми непознатог калуђера из осамнаестог века нашао је стих: *Јарка сунца злѝни круѝ*. Кад би год тај стих прочитао, не само да је видео но је и чуо „како младо створење живо и радосно поскакује низ невидљиве степенице сачињене од саме светлости“ (261). Као страствен читалац старих хроника и биографија наслушао се жалби на живот без смисла, али и видео да је човек и у најтежим приликама налазио могућности да каже нешто добро, „могао је да не уради неко зло, да *ѝређуѝи* злу реч...“ (261).

Неко је написао да је у Андрићевим рукама наш језик „постао послушно средство“, а он је иронично коментарисао како је са Духом „склопио фаустовски пакт“ и додао: „једна легенда више, једна истина мање“ (262–263). Читајући о себи као мудрацу и моралисти, обрадован па уплашен, видео је истину у Вуковим речима „да је то сасвим различито: знати о неком послу лијепо говорити, и знати га добро и паметно радити“ (268).

Казује да се одувек бавио речима, најпре онима што их је *изговорио* или *чуо*, затим онима које су *ѝисане* или *ѝѝамѝане*, а напослетку је остао с речима „које неће никад бити ни изговорене ни написане, ни штампане“, од којих је „сачињено ћутање“ (271). Уочио је да Томас Ман „нема празнине ни речи-ћорака“ и да стилска опширност служи речима које су „богате смислом“ (273). Учинило му се да би живот био „једна срећна вечност“ ако би живи говорили мање и ако би „покојници бар нешто могли да кажу“ (273). „Треба бити неповерљив и строг према речима“ док „често навиру на уста, као да их неко други из нас говори“ (279).

У песничким сликама и поређењима „има доста просте игре речи“, али и „доста драгоценог смисла“ који тражимо свуда, „а налазимо га само у поезији, понекад“ (280). Инфлација речи показује да „влада несигурност и забуна у мислима, неред у осећањима“, да је то „као патогено множење

ћелија у телу код извесних болести“, да тада човек бира да слабу реч „подупире са две нове речи, слабе као и она прва, или још слабије од ње“ (283). А „никад се не зна докле и са каквим последицама може да живи свака наша реч у другом човеку“ (362). Видик се мрачи када „говор почиње од чамотиње да ствара пустињу“ и када „речи долећу и насрћу у јатима, као скакавци...“ (417).

Било му је „пет или шест година“ кад је за некога речено: „Он је сумњив“, а касније је та реч толико нарасла да је неприметивши „постао и сам сумњив, себи и другима“ (433).

Циљано псујући, полицајац Шарић себи је стварао „илузију да псовка додаје нешто његовом ниском расту и нејакој и несигурној снази“ (503). Када је инжењер родом из брдских крајева почињао да прича о свом детињству, није као у другим приликама користио клишетиране изразе, већ је, озарен, изговарао: „у цик зоре саме“. Очигледно је у њему „као зрачак скривеног сјаја и трептај пригушеног зрака живео тај цик зоре саме...“ (505–506).

Досадни и упорни беседник очајнички продужава говор а „кад нема више ни једне мисли у глави, он ређа празне речи...“ (507–508). Тежаци, морнари, носачи и сви који раде тешке послове „разговарају међу собом са мало речи“ и сваки час показују своју велику црну руку, „као неки главни доказ, у исто време благ и тежак“ (534).

Човек са осмејком у очима изгледао је „као да ће сад изговорити неку нарочиту умну реч“ и ту реч је стално наговештавао, али је није „до краја живота изговорио“ (543).

Чини ми се да је малочас поменути *осмејак* међу најчешћим именицама у *Знаковима ѿред љуџа*. Тако смо, са осмејком, стигли пред увод у „Вечити календар матерњег језика“ (565–572), где Андрић пише да ће у том недовршеном календару „на десетинама и десетинама страница бити говора о стотинама речи, можда и више“, да ту нико „не тражи ни лингвистике ни философије; ништа до записе једног песника о његовим сусретима са речима“.

С малим коментарима и подацима, као што је иначе радио у својим свескама, записао је речи: *данџуба* (где има „нечега моралистички прекорног и мргодног“, али и „нечег романтичног“), *скрасији се* (која је „као необичан минерал или редак цвет поред пута“), *разјалији* (где увек види део „модрога неба међу размакнутим белим облацима“), *џањич* (што је „празно зрно“), *џреврџанер* (голуб превртач), *узалудник* (из реченице Радована Самарџића), *домерак* (старобеоградско име за „цубок“), *мирник* (из записа Руђера Бошковића), *снебиваји се* (реч с којом „човек може сатима, данима да се дружи и разговара“), *разјоворији* („утешити кога разговором у његовој невољи или жалости“), *чуваркућа* („прадеда Тодор Младеновић“ одређен да чува кућу или биљка „која се сади на

улазу у кућу, на крову или на капији“), *одахнућии* и још неколике, с истим кореном, до судбоносног *издахнућии* које „означава крај свега што сада јесмо“. Највише тако забележених речи је из 1973. године (574). По свему видимо и можемо да потврдимо како је Андрић при свом крају хтео да састави „Вечити календар матерњег језика“ као тестаментарну књигу.

Најпотпуније, и то на почетку замишљеног „Вечитог календара матерњег језика“, истумачио је лепу и тајанствену реч *бео*, *бела*, *бело*, која је за њега „светла, моћна, звучна и блештава, а нејасна и тешко објашњива“, истовремено. Навео је примере и изреке: *бели свей*, *бели дан*, *бели цар*, *беле њеле*, *бела застава*, *бела маџија*, *на белом хлебу*, *бели удовац*, *бела врана*..., презимена Белић, Бељански, Белогрлић, Белобрк, Бјелопавлић, потом Београд, Бела Црква, Бијело Поље, Бела Паланка.

У антологијској минијатури дао је „лик прецветале лепотице Циганке са Чубуре“ која „прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила“, запомажући:

„А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога!“

На завршетку казивања о речи *бео*, *бела*, *бело*, Андрић је навео седам стихова, од којих је први „Уранила Косовка девојка“, а испод њих дао поетичан и узбудљив коментар:

„Овде све сија и блешти од белина разних тонова и различитог порекла. Нису бели само рукави, лакти ни хлебац него неки бели сјај као да се шири од *девојке*, од *недеље*, *јаркој сунца* и *злајних кондира*. Та белина није само физичке природе, она као да избија из целог овог свечаног девојачког похода...“

Слагање Андрићевих записа о речима застаје овде, на српском трагичном пољу, у белини Косовке девојке што „се шеће по разбоју млада“ и вида ране.

МОТИВ ТВРДЕ ЗЕМЉЕ У ПРИПОВЕТКАМА „ПУТ АЛИЈЕ ЂЕРЗЕЛЕЗА“ И „МУСТАФА МАЦАР“ ИВЕ АНДРИЋА*

ОЉА ВАСИЛЕВА**

„Дело допушта земљи да буде земља.“

М. Хајдегер

„О знам ја земљу и њене дарове.“

И. Андрић

С а ж е т а к. – Као приповедно-поетичка константа целокупног дела Иве Андрића, тврда земља и све њене варијације развијају ново семантичко-семиотичко језгро на посебан начин попуњено у двема приповеткама овог писца – „Путу Алије Ђерзелеза“ и „Мустафи Мацару“. Прносећи светом приче амбивалентни дијалог између јунака и окоштале опне његовог постојања, тврда земља у обе приповетке покреће сигнале који се понекад одупиру, а понекад прихватају (само)наметнуту игру између двоструког статуса и Ђерзелеза и Мацара пониклог на легендарној целовитости њиховог лика и продуженој, овај пут митској, фрагментарности њиховог бића.

Кључне речи: земља, тврдо, јунак, мит, стварност

Земаљско у визији човека и света Иве Андрића скоро никад није меко; земаљско у гласу приповедача и свих пишчевих јунака у стваралачком креду писца увек је промишљено пропустљиво. Одлучујући се за контекст у чијем средишту лежи тврда опна разумевања, (само)продирања и постојања, која никада не заглашује глаткоћу и лакоћу приповедања, Иво Андрић суптилно уводи, пре свега на слојевито симболички начин језгро тврде земље која постаје интегрални део света приче и причања овог писца од самог почетка његовог стварања. Иако „доживљај тврдог и уклетог тла и човека Босне бива наговештај потоњег Андрића, јединственог приповедача и романијера“¹, овај мотив фигурише у пишчевом стваралаштву од поезије, преко записа, есеја и лирско-медитативне прозе, па све до романескних остварења.

---

* Рад је део истраживања на пројекту 178018: Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски, глобални оквир Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Докторанд на Филолошком факултету Универзитета у Београду: o.vasileva06@gmail.com.

¹ Славко Гордић, *Три лица једној писца*, Иво Андрић, 3, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2012, стр. 13.

За Андрића тврда земља (и њене варијације: тврдо тло, мрка земља, мртво тло, итд.) није само фасцинација тлом са којег је потекао, она није само мотив за сликарско платно чија је основна тема Босна са својим пејзажима и људима обликованим њима, или обрнуто. Тврда земља је, можда парадоксално, за Андрића и *вера*, вечити подсетник на извор уметничке имажинације, зато што писац од ње позајмљује специфичан *језик* који мења бића његових јунака. Јер сви смо „за живот који нам је дат дужни злој судбини – греху, таксирату; да се са овога света на онај бољи не може прећи док се као зрела воћка не откине, не полети у болном и стрмоглавом паду, и не тресне о тврду земљу“², изговара други Андрићев јунак свестан отржењујуће, трагичне последице са полу-ауто-ироничним закључком да „ваљда се и у рају носи модрица тога пада“³. Ово одзивање једног симбола у речима, продужена слика тврде земље која добија један од повлашћених положаја у корпусу пишчевих мотива, нераскидивим нитима је везано колико за пишчеву поетику, толико и за његовог јунака. Управо према Полу Дилу, читава земља, постајући симбол земаљске жеље и њених могућности сублимације и изопачења, неминовно почиње да се открива као бојно поље сукоба у свести људског бића.⁴ На овај начин је Андрић у потпуности експлицирао значајан слој своје (ауто)поетике који подразумева и узлете и падове, временске и надљудске несамерљивости којима је вечити оквир „тврдо тло стварности“⁵ и немогућа прилагодљивост његових јунака.

Не каже Црњански случајно, бележећи мисли о Андрићевој лирској прози *Ex Ponto* да у тренутку кад наступи „сутон Андрић верује дубоко, да пошто убисмо све, треба да нађемо нешто ново“⁶, и додаје да то ново измиче, недостаје. На оваквом трагу, мењањем бића својих јунака писац их заједно са том библијском, митском и многообличном земљом, доводи увек до егзистенцијалне граничне ситуације у оном јасперсовском смислу. Било да је у питању злочин, кривица, смрт или занос који мењају поредак на први поглед хомогеног света, тврда земља назире се свуда око јунака (и као оквир, спољашњост, декор)⁷, она попуњава све

² Иво Андрић, *Изабране приповећке*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 126.

³ *Истио*.

⁴ Žan Ševalije, Alen Gerbran, *Rečnik simbola*, Novi Sad: Stylos, 2004, str. 1090.

⁵ Иво Андрић, *Знакови поред њуја*, Нови Сад: Школска књига, 2013, стр. 70.

⁶ Милош Црњански, *Иво Андрић: Ex Ponto*, Зборник о Андрићу, прир. Радован Вучковић, Београд: СКЗ, 1999, стр. 8.

⁷ „У удаљеним баштама се у тамној тишини чује како с муклим тутњем бију о земљу презреле крушке“; „Чаршилије су скакале са ћепенака и машући багавим ногама тражиле по земљи нануле“. Иво Андрић, *Пути Алије Берзелеза*, Изабране приповетке, стр. 39–40.

четири стране света, и егзистенцијално-гротескно је везана за човека и народ, стога и није чудо што Андрићев двојник у лирско-медитативним записима у трагичној екстази то и потцртава: „Зашто си мир свој везао за тврду земљу и крхке људе? Зашто не погледаш изнад земље и преко себе?“⁸ За Андрића-мислиоца све што је „тврдо“ увек је производ или земље или духа, најчешће и једног и другог, као стварносно-поетички доказ да „историја, традиција, фолклор и народна песма и прича пуни су трагова те глади за земљом“.⁹ Најпотресније епизоде Андрићевог стваралаштва у најживљој и најдубљој вези су са овим путујућим мотивом целокупног пишчевог дела. Срастао са његовом душом, превазишавши обичан статус лајт-мотива, мотив тврде земље остварује вишеструке митске, симболичке, активне и пасивне, али и визуелно-аудитивне функције. Једну од таквих улога, у којој читамо највећу глад земље, налазимо у јунаку-сроднику и Алије Ђерзелеза и Мустафе Маџара, који је више од свих отелотворење смрти у животу, онога ко је преплављен земљом – Челеби Хафизу кога баш „земља га је прозвала Ватрени Хафиз“.¹⁰ Опису самог јунака претходи „све тврда грађа“¹¹ зидина око њега (а тврде куле и градове срећемо и у оквирној причи есеја „Разговор са Гојом“), све док читалац не дође у додир са човеком-трупом, јединим јунаком који се својим *средњиштем* креће по земљи.

Овај мотив са својом сублимном улогом и значењима која иницира, при том не раскривајући поља по којима је Андрић „посејао“ баш тврду земљу, често решава пишчеву поетичку дилему оличену у људској потреби да се успостави жељена, али недостајућа равнотежа у односу човека и света. Зато писца и његову мисао о тврдој земљи налазимо свуда – од личне непомирености са светом и људима око себе која неретко рађа поетичку иронију, преко улоге овог мотива који представља оквир неслободе, универзалну опну коју сваки човек жели да пробије са намером да се и сам нађе у језгру, а та опна је оличена у свету и његовој неп(р)опустљивости, па све до књижевне игре између динамике приповедања, статичности овог мотива (коју налазимо углавном у граничним и песничким сликама), и обрнуто.

Пре него што се олако препозна као статички или динамички мотив, онако како Борис Томашевски класификује семантичко-морфолошка поља мотива као јединице приповедног система, а зависно од типа дела и његове тематике, овај мотив јесте пре свега *йоеииччка констџаниџа* стваралаштва Иве Андрића. Било да уноси митске и митолошке конотације

⁸ Иво Андрић, *Проклеџа авлија; Мосџ на Жеџи; Ех Ронџо*, Нови Сад: Школска књига, 2009, стр. 117.

⁹ Иво Андрић, *Есеџи и криџишке II*, Београд: Штампар Макарије, 2011, стр. 293.

¹⁰ Иво Андрић, *Труџ*, Изабране приповетке, стр. 131.

¹¹ *Исџо*, 128.

и аналогije, или говори у име експресионистичког лица поетике овог писца, насловни мотив се никада не спомиње случајно у једном пишчевом делу. Прави пример за то су, у краћим формама које је писац неговао, две приповетке Иве Андрића – једна која стоји као пролог и мост ка каснијим остварењима и једна која успоставља најживљи дијалог са првом – „Пут Алије Ђерзелеза“ и „Мустафа Маџар“. У обема приповеткама овај мотив иступа у трострукој функцији: прва, *лична*, имплицитно се јавља као егзистенцијално-идејни оквир; друга, *универзална*, непропусну и приповедну опну писац везује за фигурацију овог мотива у односу на поднебље које се раскрива, док се трећа односи на његову *сцијализацију* која је неизоставни део претходне две функције. Продужавајући полифонијску игру између јунаковог почетка и његових могућих завршетака, уз тврду земљу Андрић је на посебан начин свежао два праелемента која од земље могу позајмити моћ митске обнове у обе приповетке – ватру и воду. Таква митска обнова јунака изостаје или је има у фрагментима, али она продужава причи трајање, усложњава је и обнавља новим симболичким наносима разлажући њене елементе до границе постојања.

„Боље би му било да никад није ни кренуо, да никад није ни сазнао шта је то људски корак и земаљски пут.“¹²

Две егзистенцијалне и поетичке границе пробијене су приповеткама „Пут Алије Ђерзелеза“ и „Мустафа Маџар“ Иве Андрића. На који начин? Пре свега, нијансирањем мотива (тврде) земље у овим текстовима. Дифузна поља и различите фигурације овог мотива у двома Андрићевим приповеткама наговештавају се искључиво у оквиру отвореног простора, за разлику од тамнице у лирско-медитативној прози *Ex Ponto*¹³ или света у свету у *Проклећој авлији*.¹⁴ Два јунака који су приказани као *јунаци-ћоврајници*, легендарни јунаци којима се *живој* испречио, пре свега су митски репрезенти, освајачи без могућности освајања ни земље ни онога што она носи. Тврда земља је у обема приповеткама колико иконички знак дубоко срастао са *изјледом* јунака, толико и приповедни сигнал који се сели из епске песме у фрагменте заборављене *снаје* и Ђерзелеза и Маџара. С обзиром на то да легендарност њиховог постојања у причи о њима остаје у фрагментима, а да се њихов легендарни лик заснивао на статичној целовитости увреженог митског модуса као под-

¹² Иво Андрић, *Знакови ђоред ђуша*, стр. 54.

¹³ „Неумољиво круте и непомичне планине гледају с облачна виса. Високо укочено небо. Тврда немилосна земља“. Иво Андрић, *Проклећа авлија; Мосић на Жейи; Ex Ponto*, стр. 89.

¹⁴ „Само испред зграде у којој су чувари и канцеларије управе има мало калдрме; све остало је сива и тврда угажена земља из које трава не стиже ни да никне“. *Истио*, стр. 17.

текста, писац у приповеткама оба јунака настоји да конституише кроз *йочейџак*. И то почетак приче која је њиховим кретањем, путовањем, остала пуна самих јунака, што значи задржава митску ауру; затим, њихове стварности и личног пада, и то са магијско-стваралачком освешћеношћу да „почетак увек садржи недокучену пуноћу необичног, тј. сукоб са обичним“.¹⁵ Њихов почетак судара се са разорном, непромењеном снагом земље која је лик два јунака и обликовала, зато почетак приче као почетак јунака иницира питање:

Да ли се земља мења йод јачином јунаковој йоврайџа и њејове йрошлостџи, или се јунак мења йод разорношћу амбивалентној мотџива земље?

Самим тим што је „једна од најзначајнијих мисли Андрићевог митопоетског виђења света, затворена у рељеф земље“¹⁶, тврда земља се константно осећа погледом, додиром и језиком немушлости. Интересантно је то на који начин се спољашњим описом два јунака, када се ти описи доведу у паралелу, нијансирају и њихови донекле друкчији путеви. За разлику од Ђерзелеза, који је један од првих Андрићевих јунака „са симптомом, додуше још увек не претерано испољеним, егзистенцијалне разбољености од које пати Андрићев митски свет“¹⁷, Мустафа Маџар је и на коњу приказан као „погнут и некуд мален“.¹⁸ Зато се на самом почетку обе приповетке десило симболичко и егзистенцијално (де)маскирање јунака, јер сами не говоре о себи, а само донекле, различитим средствима, учествују у реконструкцији свог митско-легендарног и свог људског лика.

У свету обе приповетке увек је неко или нешто (неодређено) променило поредак.¹⁹ Под теретом ове неодређености и двоструког живота двојице јунака – позадински пулсирајућег традиционалног и оног истински модерног – рађа се основни егзистенцијално-приповедни проблем. Сви аудитивно-визуелни подсетници који творе философију опстанка, односно нестанка два јунака на посредан начин и Ђерзелеза и Маџара приморавају на кретање њиховим сопственим средиштем, што их приближава стварном, а у исто време метафоричком стању Челеби-Хафиза. Да имамо посла са људском страном Ђерзелезове личности кога је срушени мост приближио људима и омогућио његовој тајни да ишчез-

¹⁵ Мартин Хајдегер, *Извор уметничкој дела*, Врбас: Слово, 1996, стр. 87.

¹⁶ Петар Цадић, *Иво Андрић, есеј*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996, стр. 224.

¹⁷ *Исџо*, стр. 311.

¹⁸ Иво Андрић, *Изабране йриповејџке*, стр. 47.

¹⁹ „И док се тако мучи и срди што нема снаге да их ухвати [дечаке са Крима – О. В.] и задржи, чује како му *неко* иза леђа говори: – Требали сте их пећи, похватати па на жару ... али сад је доцкан.“ (курзив О. В.). *Исџо*, стр. 55.

не пред народом, а њима да одмах стану „прилазити с те слабе стране“²⁰, приповедач нам је јасно упутио двојницима и удвојеним јунацима (браћа Морићи) јунака-повратника који га уводе у причу и (циклично) навешћују његов крај. Први Ђерзелезов двојник је неименовани хоџа из Бихаћа за кога „уистину чини се да путује свијетом куд га воде мутни и страшни нагони“²¹, као и Арнаутин на крају приповетке који је „живио увијек по свијету ‘у трговини’, а у ствари се сатирао идући увијек само за једном страшћу“.²² Приповедни и композициони сегмент који Арнаутин покреће вишеструко је значајан јер развија Ђерзелезову жељу за демаскирањем женске надвременске, сублимне и митске природе оличене у знацима као што су „висок, бијел зид“ (као нераскривеност која непрекидно титра *насирам* Ђерзелеза и Маџара) и „тешка затворена врата“.

Мотив тврде земље, као јако позадинско обликотворно начело, у случају приповетке „Пут Алије Ђерзелеза“ подастире пишчев однос према одређеном моделу приповедања, односно сликања јунака. То је посвећеност причању приче у тренутку кад се дешава њен рез, јер „када се јунак врати у свој дом његова егзистенција престаје да буде јуначка, а са престанком његових путовања, престаје и путовање песме“.²³ Међутим, борба између *лика* и *бића* двојице јунака тек почиње њиховим кретањем.

Тако, вертикална линија у творби lika Алије Ђерзелеза више је него видљива. Ни Ђерзелез ни Маџар не постоје као јунаци на граници између земље и неба, не егзистирају као метафоричко-митолошки мост између стварносног оквира света приповетке и надвременског у њиховом карактеру, као што је случај са, такође необјашњивим, а блиским заносима јунака приповедака „Јелена, жена које нема“ и „Летовање на југу“, на пример. Ђерзелез остаје прикован за земљу на самом почетку приче и то једним приповедним сигналом који остаје присутан и у другом делу приповетке. Тај сигнал јесте порушени мост са којим јунак ступа у свет стварности, и управо он навешћује његово двоструко постојање; тај мост је условио могућност јунаковог спасења (због личне везаности за тврду земљу која не допушта излазак), али и могућност одржања легендарно-митолошког lika (са универзалном снагом земље која не допушта повратак). Међутим, динамика приповедног колебања између превладавања реалности, травестираног јунака и равнотеже која се сурвава до митског (раз)обличења лежи управо у чињеници да се Алија Ђерзелез креће по вертикалном пољу, по пољу које може означа-

²⁰ *Истио*, стр. 29.

²¹ *Истио*, стр. 27.

²² *Истио*, стр. 41.

²³ Слободан Владушић, *Реторика жанрова у Андрићевој приповеци „Пут Алије Ђерзелеза“*, Жанрови српске књижевности (зборник), Нови Сад: Филозофски факултет, 2006, стр. 338.

вати митску опозицију горе/доле или небо/земља, док читалац све време има у виду његову прикованост за земљу. Сва посртања Алије Ђерзелеза су посртања усмерена ка горе. За то *горе* нису потребни ни језик ни реч, зато Алија говори рукама. „И ту, код жене, без жене“²⁴, јунак горе иде и по Венецијанку („људи га тапшу по рамену, лажу да му је поручила ово или оно, а он се одмах диже да иде *горе* по њу“²⁵, курзив О. В.); горе иде и по Земку која на љуљашци дословно постаје онај потребан мост између земље и неба који сам јунак не може бити. Једино се Јекатеринина кућа налази на путу силаска; *доле*, тамо где се једино *свесно* зауставља, у месту симболичког, судбинског назива, и коначне стопљености са земљом као самоћом и неразумевањем којима иде са подсвесном, али „с јасном намером, у Доње Табаке“.²⁶

Са друге стране овог семантичко-онтолошког аспекта који пулсира митском снагом опозиције горе/доле налази се приповетка „Мустафа Маџар“ чији свет преплављује константно кретање јунака према доњем свету, ка доле. Интересантно је то да се повратак и овог јунака везује управо за реалну, а дубоко слојевито-митолошку границу између земље и неба. Први његов додир са стварношћу је *силазак*, симболички противстављен бајковитом чардаку (са својом позицијом, „ни на земљи ни на небу“) који читаоцу у знаковној дивергентности приповетке може бити сигнал његове праве жеље – митске изолованости која се сурвава у људску потчињеност стварности. Кретање овог јунака везује се за *иасивно* предавање земљи која га приморава на сан. Кретање Алије Ђерзелеза и његов однос према земљи је *активан*, његови заноси у стварности се градијски нижу. За разлику од Ђерзелеза који за тренутак враћа свој легендарни лик дистанцираношћу од масе која га је изазвала на такмичење са самим собом, на покушај ревитализације сопственог легендарног лика, Маџар иде контрастним, супротним путем. Он своје јунаштво, али и злочин *сам* реконструише као лични пад, и то искорак у ониричко. Јер, „кад потонемо у свет сна, Ја и свет, ти позни производи људског развитка, поново се растварају и губе.“²⁷ Тако и они сплавови које је у боју по Мађарској и Славонији направио као план победе над Аустријанцима више не фигуришу као метонимија његовог јунаштва (кад „ријетки прескочише, већина застаде. Једини Мустафа бијаше одмакао. Прескакао је са сплава на сплав као крилат“²⁸), већ се у сну разбијају претварајући га у јунака-маску, детронизујући и једну

²⁴ Милан Богдановић, *Иво Андрић: Пут Алије Ђерзелеза*, Зборник о Андрићу, стр. 26.

²⁵ Иво Андрић, *Изабране њириковешке*, стр. 29.

²⁶ *Исјо*, стр. 44.

²⁷ Ерих Нојман, *Историјско њорекло свесџи*, Београд: Просвета, 1994, стр. 216.

²⁸ Иво Андрић, *Изабране њириковешке*, стр. 50.

и другу страну његовог лика. Сплавови су се у сну размакнули, а он се нашао на *тврдој земљи*:

„То шуми Врбас и на њему се нижу сплавови, али нису онако тешки и размакнути ни кржави као за битке, него се лако њихају и плове. Док нешто не прекину ромон таласа и не измаче сплавове, а он се нађе на тврду тлу, слушајући једнолично роптање“.²⁹

Удвојени јунаци као приповедачки кредо Иве Андрића (јер, „ниједну ствар, ниједан положај човека или појаву у природи не треба описивати као усамљене и издвојене“³⁰) јављају се и у приповеци „Мустафа Маџар“. Међутим, за разлику од двојника који се сплићу око Алије Ђерзелеза, у приповеци „Мустафа Маџар“ то су *удвојени јунаци* који су стварни симбол, отелотворење пада и легендарног и егзистенцијалног у главном јунаку. Прва су двојица фратара из Сутјеске у коју је јунак исцрпљен сновима, страховима и фрагментима прошлог живота стигао. Ово је епизода у којој се, поред смрти која прати јунака од самог почетка (Маџар константно јаше поред гробља, док Ђерзелез занемарује непостојање сваког моста, крећући се директно по *земљи*), читалац сусреће са лексемом „тврдо“ и у контексту верског језгра које Маџар жели да казни, потчини и обезличи. Зато су зидови манастира на који наилази тврди, а баш тако и Маџар самог себе поима, као каквог митског јунака, реактивирајући сопствено јунаштво као свирепост двојици фратара: „Ако те ко упита што то радиш, реци: наредио ми Мустафа Маџар, који се одвалио као стијена низа страну, па нит му треба сна ни хљеба, нит признаје закона“.³¹ Мучење фратара не завршава се кулминацијом тежине греха над људима које је желео да искористи за враћање свог правог лика. Разграђивање ове његове тежње почиње управо моментом кад пут постаје кретање *узбрдо*, а фратри остају приковани за земљу којој их Маџар шаље. Осуђен на статичност, као и Ђерзелез у тренутку предаје сваком заносу, Маџар остаје везан за ту исту земљу која је посведочила његовом злочину. Са друге стране, наспрам ових вишеструко значајних удвојених јунака, прилазећи Маџару са његове јуначке стране, Абдуселам као *лажни јунак* или *лажни двојник* са којим се директно ступа у контакт (као Ђерзелез са Арнаутином) постаје жива, травестирана слика једног јунака који о свом јунаштву *прича*, за разлику од Маџара; прича и то измишљајући.

„Али откуд онда људској руци оволика сила?“³²

²⁹ *Исшо*, стр. 53.

³⁰ Иво Андрић, *Свеске*, Београд: Просвета, 1981, стр. 112.

³¹ Иво Андрић, *Изабране приповећке*, стр. 52.

³² Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Београд: Просвета, 1955, стр. 388.

„Није људска жеља оно што располаже и управља стварима света“³³, прећутано изговара Андрићев јунак Бахтијаревић у роману *На Дрини ћуприја*. Најбољи доказ за то су у двома Андрићевим приповеткама два основна престапа не само главних јунака. Поред тога што у свет својих приповедака интерполира морални пад који и у приповеци „Пут Алије Ђерзелеза“ и у приповеци „Мустафа Маџар“ пре свега резултира онтолошким преступом, Андрић је у подтекст обе своје приповетке поставио жеље које пркосе овом свету, а његовим јунацима постају главни, опсесивно-слојевити залог живота. Да „није људска жеља оно што располаже и управља стварима света“ доказ су слике народа, масе са којом оба јунака у свом кретању долазе у контакт. Та маса је и на опозитној страни, јер је чине углавном обични људи који не желе да пробију границу стварности, али она је промишљено дата и у препознатљивом моралном и егзистенцијалном сивилу, још једној поетичкој константи целокупног Андрићевог дела. Народ, пук, као посебан тип јунака срастао са тврдом земљом свог окружења која непрекидно титра иза њиховог постојања ту су увек са улогом да повежу претходне животе два јунака. Као они који су „изгледали отмено и сумњиво“³⁴, при дочеку Алије Ђерзелеза уносећи јасну а загонетну подвојеност и дволичје у саму приповетку; преко оних који враћају песму на подлогу приче о Алији Ђерзелезу (свирачи), оних који су директни сведоци краха његовог бића, кад као маскирани јунак „враћа се, сједа и пије и *уида у њесму*“ (курзив О. В.), маса постаје окоштали изданак епске песме, али и *сведок* растакања лика и бића ових јунака, односно *моћник* који мења поредак. Као они који и „правог“ јунака и јунака-маску³⁵ после клицања његовом јунаштву почињу да заборављају, што је случај са Маџаровим повратком, или лица око овог јунака која га посматрају након завршене (личне) борбе у којој је победу однео јунак-маска оскрнављеног и лика и бића, маса посведочује јунакову свесност да на овом свету *они* и *он* не могу опстати (отуд и рефренско, понекад и несвесно понављање премисе „свијет је пун гада“). Као део „декора“ приче, улога народа кулминира у неприкосновеној, парадоксално интонираној казни коју за све преступе у свим временима доживљава Мустафа Маџар на самом крају приче, кад „многи нису знали зашто га гоне, али руља за њим је расла“.³⁶ *Усџа њуна земље*, или *у срцу земље*, рекли би савремени писци који на најдинамичнији начин успостављају дијалог са класиком српске књижевности, Ивом Андрићем.

³³ *Исџо*, стр. 304.

³⁴ Иво Андрић, *Изабране љиријовейке*, стр. 27.

³⁵ Према: Иво Тартаља, *Песма о њесми*, Београд: Српска књижевна задруга, 2013, стр. 24.

³⁶ Иво Андрић, *Изабране љиријовейке*, стр. 60.

Земља као „густина, таложeње и кондензација“³⁷ је у окриљу свих других јунака две приповетке тачка оделница између оних који нису доживели ни занос ни јунаштво ни самоћу, док сваки од моралних преступа тиња и у најскривенијем опису њихових бића. Мустафа Маџар, као могући јунак-двојник, а у сваком случају јунак настављач оне приповедне нити запажене у „Путу Алије Ђерзелеза“, у сваком случају представља „продужетак демитизације апсолута херојства, али тотално деструктивне у својој искључивости кад је једини излаз смрт“.³⁸ Тврда земља која се свезала око бића и егзистенција двојице јунака у овим приповеткама поприма многообличне, дифузне симболичке аналогije којима се на суптилан начин читаоцу обзнањује крај и Ђерзелеза и Маџара. Не могући да опстану као еквивалент земљи (јер *човек* је земљи аналогон, а Бог небу, да се присетимо Хајдегера), иако оба јунака желе стапање својих времена, док стварност собом носи нешто сасвим (трагички) другачије, оба јунака две приповетке прате приповедни знаци земаљске егзистенције неземаљских и надвременских сигнала. Да читамо продужену, овај пут *фрагментаризовану* митску слику доказ су спољашња обележја свих јунака две приповетке. Надвременско, митски наговештено неземаљско у женама које прогоне Алију Ђерзелеза осликано је јунаковим опажајем. Свака од јунакиња приказана је у свој *неземаљској* стварности свог изгледа: „Указа му се, наједном, пред замагљеним погледом, уврх степеница, широка зелена хаљина и бијел вео“³⁹ (Венецијанка); „њене димије су се плеле и виле у сто набора, лепршале и шибале небо“⁴⁰ (Земка); „дјевојка у свијетлим димијама и црвеној јечерми“⁴¹ (Катинка); „припио је лице уз танко ткиво њених димија“⁴² (Јекатерина).

Изглед Мустафе Маџара на „уласку“ у приповетку експлицитно наговештава другачију врсту (раз)одевања јунака. Сав умотан, све док страх не почне да га растаче, кад „остане само склупчано тијело под тамом као нијемим жрвњем“⁴³, пад овог јунака почиње да се приказује директним и конкретним одвајањем од јуначких обележја. Пошто и на коњу, као основном јуначком обележју, његовом земаљском двојнику изгледа „мален“ и „мрк“, пад Мустафе Маџара остварује се кроз издавање његовог сопственог тела и ума. То је моменат кад „вас се заплео у кабаницу“, „не осјећа ногу под собом“, или „изгужван и сломљен“,

³⁷ Žan Ševalije, Alen Gerbran, *Rečnik simbola*, str. 1087.

³⁸ Radovan Vučković, *Velika sinteza*, Sarajevo: Svjetlost, 1974, str. 192.

³⁹ Иво Андрић, *Изабране приповећке*, стр. 31.

⁴⁰ *Исџо*, стр. 35.

⁴¹ *Исџо*, стр. 40.

⁴² *Исџо*, стр. 45.

⁴³ *Исџо*, стр. 48.

на врхунцу немоћи гризе сопствену кабаницу. Делови његовог тела као фрагменти јунаштва га сви издају не би ли кулминирали у слици масе која га кида, кажњава и разодева: „Много руку га хвата. Здераше са њега џемадан, оста у кошуљи. Паде му сарук. Пуца и кошуља.“⁴⁴ Маса је та која земљу као опору стварност приноси њима, а земља је та која потцртава чињеницу да је ове јунаке стварност „давно превазишла и оставила за собом“.⁴⁵

Најјача и кулминативна тачка неповратне прикованости за земљу у приповеци „Пут Алије Ђерзелеза“ остварена је на паралелизму два јунака – Ђерзелеза и оног који самим својим именом, односно, кореном речи постаје највећи подсетник ономе коме се неземаљски занос испречио земаљском постојању – Циганке Земке. „Циганка. Однекуд се јавља помисао да је њена крв загасито црвена, сасвим загасита а ипак никад потпуно мрка, него увек црвена“⁴⁶, каже Андрић на једном месту у *Свескама* навешћујући управо двоструку Земкину природу која је у свету приповетке конституисана као *скривени двојник* Алије Ђерзелеза. Маса људи као сведок, прво његовог заноса музиком циганских свирача која је изазвала и распламсала Ђерзелезов поглед управљен у друго биће у заносу, Земку, постаје глас опомене јунаку и изгубљености његовог бића. Речи „ха, држи га земљо“⁴⁷ упућене њему у тренутку губљења контроле над собом, тако се претапају у исмевање Земкиног заноса: „Цигани и прибојски момци почеше подврискивати и довикивати жени која није ништа чула. – Аха! ’Вамо погледај, Земко! – Немој, пашће, јадна! – Ако, на меко ће!“⁴⁸ (курзив О. В.) Да сваки занос, надвременско стање свести не може избећи оквир у коме постоји доказ су ове речи које подсећају да иза сваког сна постоји стварност, на крају сваког заноса тврда земља. Управо зато је епизода са Земком, као и епизода са Латинком Катинком која, такође својом изузетношћу потврђује постојање на истој линији као и Алија Ђерзелез, у песмама⁴⁹, приповедно најзначајнија као отеловљење јунакове изузетности.

Са друге стране, пад јунака који није заражен масом, у лику Мустафе Маџара представљен је његовим сопственим јуначким и личним обележјима. Зато је епизода са двојицом фратора у овој приповеци она кулминациона, семантичка и семиотичка нит која оглашава два јунакова

⁴⁴ *Исјо*, стр. 59.

⁴⁵ Ivo Andrić, *Travnička hronika*, Zrenjanin: Sezam book, 2013, str. 188.

⁴⁶ Иво Андрић, *Свеске*, стр. 85.

⁴⁷ Иво Андрић, *Изабране приповетке*, стр. 37.

⁴⁸ *Исјо*, стр. 36.

⁴⁹ „Несрећна рад своје лепоте о којој су пјевали двије пјесме по свој Босни“.
Исјо, стр. 42.

живота – онај одиста јуначки и онај лично и морално укаљани који сан износи на његову позорницу стварности. Као „онај ко се ни са чим не подудара, не може да се подудара ни са самим собом“⁵⁰, Маџар покушава да достигне заборав свог бића понављањем и продужавањем злочина. „Под том тврдом, дебелом лубањом“⁵¹, за разлику од Ђерзелеза који на моменте постаје свестан себе у контексту других, снага Мустафе Маџара, који је као какав митски јунак притешњен уз стене (док му хајдучи „љуту додијавају уносећи му врхове сабаља у очи, а он се све јаче прибија уза стијене, да га пробија влага и језа“⁵²), у одбрани док га замишљени противници нападају, постаје његова стварна немоћ. Тврда земља стварности претопила се у тврду опомену и казну сна. Зато и „стаде да бије главом о земљу. Тако се дуго бацао и режао, вас заплјењен, гризао црвену кабаницу“⁵³, кабаницу која постаје имплицитни сигнал читаоцу о јунаковом крају. Она постаје покров за јунаков гроб. На који начин?

Самонамештање покрора себи дешава се управо у епизоди са фратрима, дакле кулминациона тачка и ове приповетке налази се на средини текста. Први семантички сигнал у којој кабаница пулсира као део тела јунака Мустафе Маџара, али и као први знак његовог нестајања, налазимо после сна о дечацима са Крима. Његова кабаница функцију има *само у стварности*, зато је овај знак више него значајан, поготову зато што јунака на нераскидив начин повезује са земљом. После првог сна, кад почињу страхови и несаница грешног човека налазимо Маџара у стању у ком „вас се заплео у кабаницу кидајући се и отимајући“.⁵⁴ Испреплетеност са сопственим покровом овде је више него обичан наговештај стварносног растакања личности Мустафе Маџара. Кабаница је, тако надаље увод у два следећа тежишта која се испољавају управо у епизоди са фратрима. Мучен несаницом коју није успео да заустави ни новим злочиним, у тренутку кад фратре на самрти држи поред себе, Маџар „свежа коња, *простирије кабаницу* и леже“⁵⁵ (курзив О. В.). Између јунака и земље овај пут се нашла кабаница као одупирање, жеља за раздвајањем од земље која га неповртано зове. Међутим, све се мења у истој епизоди, после рањавања и убиства фратра, кад почиње Маџаров поамни бег од сопственог злочина. Тада „леже под неке букве и *покри се кабаницом*“⁵⁶ (курзив О. В.); сада несвесно директно леже на земљу, а

⁵⁰ Емил М. Сиоран, *Зли демијурј*, Нови Сад: Матица српска, 1991, 19.

⁵¹ Иво Андрић, *Изабране приповећке*, стр. 31.

⁵² *Истио*, стр. 54.

⁵³ *Истио*.

⁵⁴ *Истио*, стр. 49.

⁵⁵ *Истио*, стр. 53.

⁵⁶ *Истио*.

покрива се својим покровом.

Приповедно промишљено и јединствено остварено, као противтежа семантичко-семиотички препуњеној епизоди, Иво Андрић као композициону противтежу уводи моменат који је присутан и у приповеци „Пут Алије Ђерзелеза“, а то је разговор несталог јунака (Маџарове прошлости), јунака-маске (Маџара у стварности) и лажног јунака (Абдуселама). Абдуселам, преузимајући улогу оратора који искривљено и детронизовано приповеда о свом квази-јунаштву постаје онај Ђерзелезов Арнаутин који јунака колико подстиче на занос, толико представља његовог непријатеља који тежи истом циљу, истој жени. Абдуселам је присутан, са друге стране, не би ли потцртао следећу фазу Маџаровог нестајања, кад „сасвим близу види два неједнака, закрвављена и опасно свијетла Мустафина ока, као и мртвачки жуто чело и лице изнад црне браде“.⁵⁷ Од тада уз сваки облик за Маџара почиње да постоји и нарочит глас, како каже приповедач, јер овај јунак после епизоде у кахви где слуша о зулумима, клању и убијању „тврдим гајтанима“ од лица око себе која су „умножена и испревртана“ више не личи ни на кога. „Вас раскидан, умрљан травом и жут од иловаче. Таман као угљен у лицу“⁵⁸ почиње да исписује сопствени крај који је опцртала маса, „као у најдревнијим легендама, које су увек и највећа људска стварност“⁵⁹, руља која није била пратилац његовог постојања, као у случају Алије Ђерзелеза. Сањајући *меку земљу* на којој би доживео смирај мисли, земаљско помирење са собом и суспрегнутост греха на јави, Мустафи Маџару се испречио „мрак и тврдо. Тврдо“⁶⁰, потврђује Андрић описујући колико стварну толико и симболичку смрт свог јунака. Као и у приповеци „Пут Алије Ђерзелеза“ и без руље која јунака жели да потчини себи присвајајући његову славу као доказ укидања индивидуалности која пркоси колективу, у тренутку кад „осјети равно и тврдо тло под ногама и тек тада изнеможе“⁶¹, свет обе приповетке остаје препуњен знаковима стварности које оба јунака нису ни препознала ни прочитала. Обојица њеним језиком нису проговорила до краја приче, зато су њихове руке и говор, и немоћ, и препуштање у исто време.

Ђерзелезов занос и жеља својом уметничком, симболичком снагом укидају могућност јунаковог поистовећивања са земљом; он ремети правила земаљског поретка не својом легендарношћу, већ својом рањиво-људском страном. Маџаров земаљски грех против немоћних, са друге

⁵⁷ *Исјо*, стр. 57.

⁵⁸ *Исјо*, стр. 59.

⁵⁹ Иво Андрић, *Есеји и кријшике II*, стр. 83.

⁶⁰ Иво Андрић, *Изабране приповећке*, стр. 60.

⁶¹ *Исјо*, стр. 38.

стране, обележио је оба његова лика. Земља се, тако, и у приповеци „Пут Алије Ђерзелеза“ и у приповеци „Мустафа Маџар“ недвосмислено бори са својом улогом *ћримаоца*, у оном Суриоовом значењу⁶², као део актанцијалног топоса. С обзиром на то да „ми обично не чујемо говор немих снага и „мртвих“ ствари испод овог тла, изван дохвата наших чула. Али шта то значи?“⁶³, пита се Иво Андрић. То значи да поруку коју јунаци упућују земљи речима „свијет је пун гада“ и „шта жене траже“ земља прихвата као потчињавање, излазак који води или једном травестираном противстварању, антихристовском позвању Алије Ђерзелеза или претапању личне кривице у универзалну казну, у случају Мустафе Маџара. Између свих ових супротстављености које воде слојевито-отвореном односу почетак: завршетак стоји непроменљив, а вишеслојан приповедни сигнал – мотив тврде земље.

Olja Vasileva

THE MOTIF OF HARD GROUND IN THE SHORT
STORIES “PUT ALIJE ĐERZELEZA” AND
“MUSTAFA MADŽAR” BY IVO ANDRIĆ

S u m m a r y

The aim of this paper is to read semantic variations of the motif of hard ground, which is as well as independent in the world of these stories, and simultaneously the true frame of the whole work of Ivo Andrić. Two short stories reveal the (un)spoken hard web (epic, story, reality, people, poetics) of existence of two main characters, Alija Đerzelez and Mustafa Madzar. Both of protagonists are closely connected to hard ground as a semantic-semiotic field (full both with myth, legend, and human stories) on which they wish to maintain their two divided faces, but they end up in a universal death of a true (isolated) individual.

⁶² Džerald Prins, *Naratoški rečnik*, Beograd: Službeni glasnik, 2011, str. 15.

⁶³ Иво Андрић, *Знакови ђоред ђуџа*, стр. 388.